

Mizancı Murad'ın el yazısıyla *İki Münevverin Hasbihali* adlı eserinin ilk sayfası (Abdullah Uçman arşivi)

önemli zaafı vardır: Taklitçilik ve ahlâkî edebiyata önem vermemek. Körü körüne Doğu'yu veya Batı'yı örnek almak aynı derecede zararlıdır. Nâmik Kemal gibi divan edebiyatını müstahcen ve gayri ahlâkî bulan Mizancı Murad, edebî eserlerde ele alınan konu ve şahısların mutlaka topluma örnek teşkil etmesi gerektiği üzerinde ısrarla durur. Ona göre bir şiirde mâkul ve dengeli olmak şartıyla hem hayal hem fikir bulunmalıdır. Ahlâkî edebiyatın bir türü olan şiirin gayesi de "tehzîb-i ahlâk"tır. Roman ve piyeslerde anlatılan konu ve olayların pek fazla önemi yoktur, çünkü bunları çok defa yazarlar yudurur. Fakat olay ve konuların mutlaka millî terbiyeye ve genel âdâba uygun olması gerekir. Mensup olduğu milletin duyularını ve görüşlerini aksettirmeyen eserler okuyucuda gerçeklik duygusu uyandıramaz. Bir edebî eserin mükemmelliği üslûp ve ifadesinin sade ve düzgün olması yanında okuyucuya bir ibret dersi vermesine bağlıdır. Bir toplumun hayata bakış tarzını, mânevî değerlerini en veciz şekilde aksettiren atasözlerine de ayrı bir önem verilmelidir. Felsefeleri olmadığı iddiasıyla eleştirilen Türk milletinin sadece atasözlerine bakmak bile bu tenkidin yanlışlığını gösterir. Bu sebeple Mizancı Murad, yazarların tasvirlerinde ölçülü ol-

mak şartıyla atasözlerini kullanmalarını hayata bakış tarzlarını göstermesi bakımından gerekli görür.

Mizan gazetesinde Nâmik Kemal'in *Vatan yahut Silistre*, Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Vuslat* piyesiyle Sâmipaşazâde Sezâi'nin *Sergüzeşt* romanı hakkında "Üdebâmızın Numûne-i İmtisalleri" başlığı altında yayımlanmış olduğu yazılar, Tanzimat devrinde Türk edebiyatında uygulamalı tenkit türünün ilk örnekleri kabul edilmektedir. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adıyla kaleme aldığı tek romanında yazılarında teorik biçimde ileri sürdüğü fikirleri somut örneklerle ortaya koymuştur. Mizancı Murad, bu eseriyle Türkiye'de ilk defa sosyal kalkınma ve ilerlemenin ilkokuldan başlamak suretiyle yukarıya doğru gerçekleştirilebileceği görüşünü ele almıştır. Tarihçiliği ilmî olmaksızın ziyade ideolojik olan Mizancı Murad'ın hâtıraları ise hem kendisi hem içinde yaşadığı devir açısından önem taşımaktadır. *Devr-i Hamîdî Âsârı* da Türk kütüphanecilik tarihi bakımından dikkate değer bir eserdir.

Eserleri. *Târîh-i Umûmî* (I-IV, İstanbul 1297-1299); *Muhtasar Târîh-i Umûmî* (İstanbul 1302); *Devr-i Hamîdî Âsârı* (İstanbul 1308); *Muhtasar Târîh-i İslâm* (Bahçesaray 1890); *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* (İstanbul 1308); *Le palais de Yıldız et la sublime port* (Paris 1896); *Yıldız Sarayı Hümâyunu ve Bâbiâli* adıyla, Kahire 1313); *Müdafaa Niyetine Bir Tecavüz* (Paris 1314); *La force et la faiblesse de la Turquie* (Genève 1897); *Mücâhede-i Milliyye* (İstanbul 1324); *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu* (oyun, İstanbul 1325); *Târîh-i Ebû'l-Fârûk* (I-VII, İstanbul 1325-1332); *Hürriyet Vâdisinde Bir Peñçe-i İstibdâd* (İstanbul 1326); *Enkâz-ı İstibdâd İçinde Züğürdün Tesellisi* (İstanbul 1329); *Meskenet Mâzeret Teşkil Eder mi?* (İstanbul 1329); *Taharrî-i İstikbâl* (I-II, İstanbul 1329-1330); *Tatlı Emeller Acı Hakikatler* (İstanbul 1330); *Akıldan Belâ* (Griboïov'dan tercüme, piyes, İstanbul 1330).

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanı (*Mansur Bey* adıyla, haz. M. Ertuğrul Düzdâğ, İstanbul 1972; haz. Birol Emil, Ankara 1980), ayrıca *Mücâhede-i Milliyye: Gurbet ve Avdet Devirleri* (haz. Sabahattin Çağın – Faruk Gezgin, İstanbul 1994) ve *Mizancı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hâtıraları: Hürriyet Vâdisinde Bir Peñçe-i İstibdâd, Enkâz-ı İstibdâd İçinde Züğürdün Tesellisi, Tatlı Emeller Acı Hakikatler* (haz. Celile Eren

Ökten Argıt, İstanbul 1997) adlarıyla hâtıraları yeni harflerle de yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şerif Mardin. *Jön Türklerin Siyâsi Fikirleri: 1895-1908*, Ankara 1964, s. 46-92; Hilmi Ziya Ülken. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya 1966, s. 178-188; Ali Çankaya Mücellidoğlu. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-69, II, 1047-1050; E. E. Ramsaur. *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trc. Nuran Ülken), İstanbul 1972, s. 42-45; Birol Emil. *Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979; a.mlf.. *Jön Türklere Dair Vesikalar I: Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları*, İstanbul 1982, tür.yer.; R. P. Finn. *The Early Turkish Novel: 1872-1900*, İstanbul 1984, s. 51-64; M. Şükrü Hanioglu. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: 1889-1902*, İstanbul 1985, I, tür.yer.; Cevdet Kudret. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, İstanbul 1987, I, 150-155; Sina Akşin. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, s. 34-35; Fevziye Abdullah Tansel. "Mizancı Mehmed Murad Bey", *TD*, II/3-4 (1952), s. 67-88; Adnan Akgün. "(Mizancı) Mehmed Murad Bey", *Yedi İklim*, sy. 34, İstanbul 1993, s. 83-86; Abdullah Uçman. "Mizancı Murad'ın Yeni Bir Eseri: İki Münevverin Hasbihali", *İlmî Araştırmalar*, sy. 7, İstanbul 1999, s. 215-234; Mustafa Kutlu. "Mehmed Murad", *TDEA*, VI, 211-212; "Turfanda mı Yoksa Turfa mı", a.e., VIII, 393-394; M. O. H. Ursinus. "Mizancı Mehmed Murad", *EP* (İng.), VII, 205-206.

ABDULLAH UÇMAN

MİZÂNÜ'L-HAK

(Mizan-ı hak)

Kâtib Çelebi'nin
(ö. 1067/1657)

döneminin fikri hayatı
ve dinî tartışmalarına dair
Türkçe eseri.

Tam adı *Mizânü'l-hak fi ihtiyârî'l-ehak* olan eseri Kâtib Çelebi, kendi döneminde kısır çekişmelere dönüşmüş bulunan dinî ve ilmî tartışmaları belli bir yöntem çerçevesinde yeniden ele almak ve bu vesileyle Osmanlı ilim hayatında gözlemlediği olumsuzlukların sebeplerine inerek mevcut durumu eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutmak üzere kaleme almıştır. Kitabın daha ilk sayfalarında kanıtlama yöntemine (tarik-ı burhân) ve bilginin ölçütü olarak mantığa (ilm-i mîzân) yapılan vurgu eserin adına da gönderme de bulunmaktadır. Müellifin, kitabı yazmakta olduğu sırada 24 Muharrem 1067 (12 Kasım 1656) tarihinde gördüğü bir rüyadan bahsetmesi (*Mizânü'l-hak*, s. 138) eserini ölümden yaklaşık bir yıl önce kaleme aldığını göstermektedir. *Mizânü'l-hak* akıldan ilimlerin gerekliliği konusunu işleyen bir mukaddime, yirmi bir me-

sele (bahs) ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Hâtimede Kâtib Çelebi kendi eğitim, öğretim ve telif hayatı hakkında bilgi vermektedir.

Mizânü'l-hakk'ın giriş kısmı Kâtib Çelebi'nin ilim zihniyetini yansıtmaya bakımından önemlidir. Felsefî ilimler taksimiyle konuya girmesine bakılırsa müellif akfî ilimler teriminden İbn Sinâ'dan beri yerleşmiş terminolojiye uygun olarak felsefî disiplinleri anlamaktadır. Temel problemi, Osmanlı ülkesinde gelenekleşmiş ilim anlayışının felsefî disiplinlerle olan ve olması gereken ilişkisidir. Müellifin bakış açısına göre Osmanlı ilim geleneğinin özünde var olan, akfî ve naklî ilimler arasında tam bir uyum sağlama fikri esas alınmalıdır; o dönemde yaşanan fikrî bunalımın sebebi bu uyumun gereklerinden uzaklaşmış olmasıdır. Bu tesbit Kâtib Çelebi'nin 1041-1042 (1631-1632) yıllarında kendisinden ders okuduğu, fakat "ma'kulât semtiyle âşinâlık edinmemiş olan" Kadızâde Mehmed Efendi'nin felsefeye karşı dışlayıcı tutumu hakkındaki bir gözlemiyle de desteklenmektedir (*Mizânü'l-hak*, s. 125; krş. a.g.e.: *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, s. 141). İbn Haldûn'un yaklaşımına paralel olarak akfî ilimleri insanlığın ortak birikimi kabul eden Kâtib Çelebi bu disiplinlerin -az sayıdaki bazı meseleler hariç- gerek araştırma konuları gerekse problemleri bakımından din ilimleriyle uyum halinde olduğu görüşündedir. Müellife göre *Tehâfüt* geleneği ihtilâflı meselelerin ayıklanması işini üstlenmişse de felsefî ilimleri mutlak surette reddetmiş değildir. Gerçi İslâm'ın ilk dönemlerinde dinin safiyetini muhafaza maksadıyla felsefî ilimlerden uzak durulmuş, ancak endişe edecek bir durum kalmayınca bu birikim tercüme-

ler yoluyla İslâm dünyasına aktarılmıştır. Gelinek noktada din ilimleriyle felsefî ilimler özellikle müteahhirin kelâmcıların eserlerinde birbiriyle uyuşmuş ve artık din ilimlerini kavramak için de felsefe bilmek kaçınılmaz hale gelmiştir. Kâtib Çelebi'nin söz konusu safiyet dönemine ait endişeler bağlamında Hz. Ömer'in İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktırdığı şeklindeki temelsiz rivayeti zikretmesi onun konuyla ilgili tam aksi yöndeki bilgilere ulaşmadığını ortaya koymaktadır (*Mizânü'l-hak*, s. 6; krş. a.g.e.: *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, s. 41; Terzioğlu, sy. 9 [1971], s. 419-446). Akfî ilimlerin kendi başına taşıdığı değeri takdir edecek donanıma sahip olan müellifin mesele henesinin gerekliliğini bu ilmi bilen müftü (ve kadı) ile bilmeyen müftü (ve kadı) mukayesesiyle ortaya koyması, astronomi ve coğrafya bilgisinin tefsir ilmine getireceği açılımlara dikkat çekmesi, onun eserde akfî ilimlerin gerekliliği problemini özellikle medrese kurumunun tarih ve geleneğini eksene alarak ortaya koymak istemesiyle de ilgilidir. Kâtib Çelebi'ye göre Fâtih Sultan Mehmed, Medâris-i Semâniyye olarak anılan medrese kurumunu akfî ilimlere (felsefeyle uyuşmuş kelâm ilmi) açık bir müesseseye olarak oluşturmuş, bu durum Kanûnî Sultan Süleyman dönemine kadar sürmüştür. Daha sonra gelenler ise bu derslerin felsefiyattan sayıldığını ileri sürerek söz konusu ilimleri öğretimden kaldırıp birtakım fıkıh kitapları ile yetinmişlerdir. Ancak müellifin bu değerlendirme ve eleştirilerini genelleştirmek, hatta medrese kurumunun tarihi bakımından tam olarak doğrulamak mümkün değildir. Nitekim biz-zat kendisi, kadılık yapmış olan hocası A'rec Mustafa Efendi'den matematik ve

astronomiye dair önemli eserleri okuduğunu bildirmektedir (*Mizânü'l-hak*, s. 129, 136; krş. a.g.e.: *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, s. 144, 146). Ayrıca medrese ve medreselilerin akfî ilimlerle münasebetinin Kâtib Çelebi döneminden sonra da belli bir canlılık içinde devam ettiği belirtilmektedir (Izgi, I, 135). Müellifin *Mizânü'l-hak*'ta yansıyan akfî ilimler tasavvuru ve bu ilimlerin İslâm dünyasındaki gelişimiyle ilgili olarak verdiği bilgiler, daha ayrıntılı biçimde *Keşfü'z-zunûn*'un mukaddimesiyle aynı eserin "ilmü'l-hikme" maddesinde verilmekte olup (*Keşfü'z-zunûn*, I, 678-680) onun bu konuda İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinden faydalandığı da bilinmektedir (Kutluer, sy. 18 [2000], s. 95-98).

Eserde ele alınan yirmi bir mesele, aslında Kadızâdeliler ve Sivâsiler olarak anılan fikir gruplarının (bu konuda bk. Yılmaz, s. 449-451; Gündoğdu, III [1998], s. 37-72) tartışma gündemiyle tam bir paralellik arzeder. Nitekim Kâtib Çelebi, son bahiste Kadızâde Mehmed Efendi ile Halvetî şeyhi Abdülmecid Sivâsî arasındaki ihtilâfları ele alırken, "Yazdığım mebâhisin ekserinde Kadızâde bir tarafı tutup Sivâsî tarafı âhara zâhib olup ifrat ve tefrit mesleğine giderler" demekte (*Mizânü'l-hak*, s. 122; krş. a.g.e.: *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, s. 138; ayrıca bk. *Fezleke*, II, 183), eserini bu iki taraf arasında süregelen, çoğu ilmi ve pratik yönden hiçbir değer taşımayan konulardaki fikir ayrılıklarını orta yol çizgisine (hadd-i i'tidâl) çekmek amacıyla kaleme aldığını belirtmektedir (*Mizânü'l-hak*, s. 127; krş. a.g.e.: *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, s. 142). Kâtib Çelebi, "gerek Halvetî gerek Kadızâdeli hamakat erbabı"nın oluşturduğu gruplardan bir tarafı haklı göstermenin gerginliği arttırmak anlamına geleceği kanaatindeydi. Bu bağlamda müellifi asil ilgilendiren husus, fikir düzeyinde kalmış birtakım ihtilâflar değil bu ihtilâfların toplum düzenini tehdit eden çatişmalara dönüşmesidir (*Mizânü'l-hak*, s. 123; krş. a.g.e.: *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, s. 139).

Çok sayıda yazma nüshası bulunan *Mizânü'l-hakk*'ın (meselâ Süleymaniye Kütüphanesi'nde yirmi yedi nüsha) XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli basmaları yapılmıştır (bunlar *Tasvir-i Efkâr* Gazetehânesi [İstanbul 1280, 1281], Ali Rizâ Efendi Matbaası [İstanbul 1286], *Mecmaü-i Ulûm* [müellif hattına dayalı olarak, sene 1, nr. 2, 15 Zilhicce 1296] ve Ebüzzi-

Mizânü'l-Hakk'ın ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Dügümlübaba, nr. 444/4)

MİZÂNÜ'L-HAK

yâ Matbaası [İstanbul 1306] neşirleridir). Eserin ilk sadeleştirilmiş şekli Orhan Şaik Gökyay tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1972, 1980, 1993). Bunu Mustafa Kara'nın hazırladığı sadeleştirme izlenmiş (*İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, İstanbul 1981), metni daha sonra Mustafa Kara ve Süleyman Uludağ tekrar neşre hazırlamıştır (İstanbul 1990, 2001). Bu sadeleştirilen yeni baskılarında yer alan giriş ve açıklamalar Süleyman Uludağ tarafından yazılmış olup kitaba *Mecmûa-i Ulûm* neşrinin tipkibasımı da eklenmiştir. Eserin Geoffrey L. Lewis tarafından yapılan İngilizce tercümesi *The Balance of Truth* adıyla yayımlanmıştır (London 1957).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyârî'l-ehak*, İstanbul 1280; a.e.: *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü* (s.nşr. Mustafa Kara – Süleyman Uludağ), İstanbul 2001, ayrıca bk. Süleyman Uludağ'ın giriş ve açıklamaları, s. 11-47, 159-190; a.mlf., *Keşfü'z-zunûn*, I, 678-680; a.mlf., *Fezleke*, II, 182-183; E. Birnbaum, "The Questing mind: Kâtib Çelebi, 1609-57: a Chapter in Ottoman Intellectual History", *Corolla Torontensis: Studies in Honour of Ronald Morton Smith* (ed. E. Robbins – S. Sandah), Toronto 1994, s. 133-158; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 135; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul 2001, s. 449-451; Arslan Terzioğlu, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yıkılmamıştır", *VD*, sy. 9 (1971), s. 419-446; Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke - Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsiler-Kadıza-deliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, III, İstanbul 1998, s. 37-72; İlhan Kutluer, "Kâtib Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-zunûn'un Mukaddimesinde 'el-İlm' Kavramı", *MÜİFD*, sy. 18 (2000), s. 79-99.

İLHAN KUTLUER

MİZÂNÜ'L-İ-TİDÂL

(Mizan al-İctidal)

Zehebî'nin

(ö. 748/1348)

zayıf râvilerle dair en önemli eseri.

Tam adı *Mizânü'l-İ-tidâl fi nakdî'r-ricâl* olup Zehebî'nin zayıf râvilerle ilgili çalışmalarının en önemlisidir ve aynı konudaki *el-Muğnî fi'd-đu'afâ'* adlı eserinden sonra kaleme alınmıştır. Müellif kitabına kasten hadis uydurandan, duymadığı bir hadisi duyduğunu ileri süren yalancı râvileri, hadisi uydurmakla itham edilenleri, çok hata etmeleri sebebiyle rivayetlerine güvenilmeyenleri, yeterince dindar ve adaletili bulunmayan hadis hâfızlarını, rivayetleri terk edilmesine bile hâfızalarını zayıf olduğu için yanılan muhaddisleri, gü-

venilir sayılmayan ve fazla bilinmeyen gevşek râvileri, tanınmayanları, sika olmakla birlikte bid'atçı diye bilinenleri, sa-hâbî ve dört fıkıh imamı dışında herhangi bir şekilde eleştirilen diğer râvileri aldığını belirtmektedir. Zehebî bazı tanınmış ve güvenilir şahsiyetlerin, haklarındaki önemsiz tenkitler dolayısıyla bu esere alınmasını doğru bulmamakla birlikte çalışmasında kendisini örnek aldığı İbn Adî gibi münekkitlerin bu tür isimlere kitaplarında yer verdiklerini dikkate alarak kendisinin de aynı yolu izlediğini söyler. 11.053 biyografinin yer aldığı eserde önce adlarıyla bilinen erkek ve kadın râviler, daha sonra künyeleriyle, babalarının adıyla, nisbeleriyle bilinenler, adları bilinmeyen erkekler ve kadınlar, künyeleriyle bilinen kadınlar, adı bilinmeyip "falanın vâidesi" diye anılanlar zikredilmiştir. Şahıslar hem kendi adları hem babalarının adlarına göre alfabetik olarak sıralanmış, bunlardan *Kütüb-i Sitte* râvisi olanlara birer rumuzla işaret edilmiş, râvinin tabakasını tesbi-te yarayacak kadar birkaç hoca ve talebesinin adı verilmiş, cerh ve ta'dil âlimlerinin onlar hakkındaki tenkitleri zikredilmiş, daha çok İbn Adî'nin *el-Kâmil'i* ile İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhin*'inden faydalanılarak bunların eleştirilmesine sebep olan bazı rivayetleri nakledilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin, sahasındaki eserlerin en derli toplusu olduğunu söylediği *Mizânü'l-İ-tidâl*'in başlıca kaynakları Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Ahmed b. Hanbel, Fellâs, Ebû Hayseme Zühayr b. Harb, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Huzeyme, Ebû Bişr ed-Dü-lâbî, Ukaylî, İbn Ebû Hâtim, İbn Hibbân ve Hâkim en-Nisâbü'r'nin eserleridir. Zehebî, en çok İbnü'r-Rümiyye'nin *el-Hâfil fi*

tezyili (tekmileti)'l-Kâmil li'bnî 'Adî'sinden faydalandığını belirtmektedir. *Mizânü'l-İ-tidâl* Leknev (1301), Kahire (Muhammed Bedreddin en-Na'sânî el-Halebî'nin tashihiyle 1324-1327; I-III, 1355; nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-IV, 1382/1963) ve Beyrut'ta (nşr. Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, 1416/1995) yayımlanmıştır.

Eser üzerinde hadis âlimleri zeyil ve ihtisar çalışmaları yapmıştır. Zehebî'nin talebesi Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî *et-Ta'âlîk 'alâ Mizânü'l-İ-tidâl*'inde kitapta görülen hatalara işaret etmiş ve ona yeni isimler eklemiştir. Diğer talebesi Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil ve ma'rifeti's-şikât ve'z-zu'afâ' ve'l-mecâhil*'inde (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, nr. 24.227B, iki cilt) Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl'i* ile *Mizânü'l-İ-tidâl'i* bazı ilâvelerle ihtisar etmiştir (Beşşâr Avvâd Ma'rûf, s. 199). Zeynüddin el-İrâkî, *Mizânü'l-İ-tidâl*'de bulunması gerektiği halde müellifin eserine almadığı 799 (bazı baskılarda 787) râviyi Zeyl ('alâ) *Mizânü'l-İ-tidâl*'inde alfabetik olarak bir araya getirmiştir (nşr. Abdülkayyûm Abdurabbinnabî, Mekte 1406; nşr. Subhî es-Sâ-merrâî, Beyrut 1407/1987; nşr. Ebû'r-Rizâ er-Rifâî, Beyrut 1416/1995, *Mizânü'l-İ-tidâl*'in Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd neşrinin sonunda VIII. cilt). Sibî İbnü'l-Acemî, *Mizânü'l-İ-tidâl* üzerinde *Naqdü'n-noşân fi mi'yâri'l-Mizân* ve *Neşlü (Bellü değil)'l-himyan fi mi'yâri'l-Mizân* adlı iki çalışma yapmıştır. İbn Hacer el-Askalânî, 400'den fazla kaynağa başvurmak suretiyle (Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, s. 12) eserini hem muhtasar hem zeyli ve ikmali mahiyetindeki *Lisânü'l-Mizân*'ını telif etmiş; ölümüne kadar kırk yedi yıl çalıştı-

Mizânü'l-İ-tidâl'in ilk iki sayfası (Stüeymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2490)